

Zijad Šehić

HISTORIOGRAFSKA LITERATURA O BOSNI I HERCEGOVINI U AUSTROUGARSKOJ EPOHI (1878.-1918.) OBJAVLJENA U ZEMLJI I INOZEMSTVU POSLEDNJE DVIJE DECENIJE (1980.-1998.)

Period austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini (1878.-1918.) imao je značajne posljedice za njen politički, privredni i kulturni razj. Ta činjenica je utjecala na povećani naučni interes za proučavanje i interpretiranje problematike iz ovog razdoblja, pa se ono može smatrati bolje obrađenim periodima bosanskohercegovačke prošlosti. Sintetički pregled nudi enciklopedijski separat SR Bosna i Hercegovina, koji sadrži brojne podatke iz oblasti historije, geografije, privrede, društvenog uređenja, kulture, nauke, obrazovanja, zdravstva, sporta i drugih aspekata života i društva.¹ Napisano je i nekoliko kraćih historijskih sinteza u kojima su u okviru širih tema razmatrani sadržaji iz perioda austrougarske uprave.²

U publiciranju arhivske građe prednost je davana temama iz političke i socijalne historije, koje su tematski povezane sa izučavanjem radničkog pokreta na bosanskohercegovačkom prostoru i njegovim vezama sa radničkim organizacijama u susjednim područjima, što je bilo u skladu sa ideološkom orijen-

1 *Separat SR Bosna i Hercegovina*, Zagreb 1983. O naučnim dometima djela vidi: Dževad Juzbašić, *Kritičke napomene na tekstove koji se odnose na istoriju naroda BiH u periodu austrougarske uprave i nacionalne odnose u Bosni i Hercegovini*, Prilozi Instituta za istoriju XXII/22, Sarajevo 1986, 271-282.

2 Noel Malcolm, *Bosnia: a Short History*, New York 1994; London, 1996 (*Povijest Bosne; Kratki pregled*, Sarajevo 1995); Dor Robert, *Bosnia and Herzegovina: A Tradition Betrayed*, New York 1994; London 1997 (*Bosna i Hercegovina-tradicija koju su izdali*, Sarajevo 1995); M. Ekmčić, *Stvaranje Jugoslavije, 1790-1918.*, Sv. I 660 str.; Sv. II 840 str., Beograd 1989; *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, /redaktori Asaf Džanić i Ibrahim Tepić/, Sarajevo 1994.; 1997².

tacijom društva.³ Historiografiju koja tretira problematiku austrougarskog perioda možemo uslovno podijeliti na tri tematske oblasti u kojima se razmatraju politička kretanja, privreda i društvo te kulturne prilike, mada u publikacijama nije uvijek moguće povući jasnu granicu.

Historiografska literatura o političkim kretanjima u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske uprave (1878.-1918.) zastupljena je u brojnim publiciranim monografijama, člancima, priložima, zbornicima referata i saopćenja sa naučnim skupova, kao i jubilarnim publikacijama.

Tomislav Kraljačić objavio je monografiju o Kállayevom režimu u Bosni i Hercegovini 1882-1903, naučno fundiranu na mnoštvu historijskih izvora i novih činjenica. Bogatstvo arhivske građe omogućilo je autoru da obradi brojna pitanja i sa različitih aspekata osvjetli period Kállayeve uprave.⁴ Džedo Nusreta Šehića *Autonomni pokret Muslimana za vrijeme austrougarske vladavine* predstavlja zapažen napor da se ova problematika sagleda u novom metodološkom i idejnom pristupu i objektivno prikaže razvoj Bošnjaka u austrougarskoj epohi. Na osnovu detaljnih analiza, autor je rezultate pokreta sagledao u cjelini.⁵ Sintezu historije bosanskohercegovačkih Srba od 1878. do 1914. dao je Milorad Ekmečić u *Istoriji srpskog naroda*, gdje je, na osnovu izvorne građe i literature, izložio demografski, ekonomski, socijalni, politički i kulturni razvoj bosanskohercegovačkih Srba.⁶ Na osnovu arhivske građe Božo Madžar je kompleksno obradio vjerska i kulturno-politička kretanja u redovima bosanskohercegovačkih Srba, u periodu koji je prethodio njihovom modernom političkom organiziranju.⁷ Politički, privredni i kulturni razvoj Bošnjaka bili su predmet razmatranja više autora, u djelima naučnog i publicističkog karaktera.⁸ Mustafa Imamović je sintetizovao glavne rezultate bosanskohercegovačke historiografije u izučavanju ove problematike.⁹ Ferdinand Hauptmann je dao sadržajan pregled političkog,

3 *Radnički pokret u Bosni i Hercegovini 1908.*, Izd. Arhiva BiH, Sarajevo, 1982 (Građa), Priredio Božo Madžar; *Radnički pokret u Bosni i Hercegovini 1909.*, Izd. Arhiva BiH, Sarajevo, 1984 (Građa), priredio isti.

4 Tomislav Kraljačić, *Kállayev režim u Bosni i Hercegovini (1882-1903)*, Sarajevo 1987, 567 str. Doktorska disertacija odbranjena na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, 17. III 1982.

5 Nusret Šehić, *Autonomni pokret Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1980.

6 Milorad Ekmečić, *Društvo, privreda i socijalni nemiri u Bosni i Hercegovini*, (555-603) i *Nacionalni pokreti u Bosni i Hercegovini (604-648)*, u: *Istorija srpskog naroda*, knj. VI, prvi tom, Beograd 1983.

7 Božo Madžar, *Pokret Srba Bosne i Hercegovine za vjersko-prosvjetnu samoupravu*, Sarajevo 1982.

8 O fenomenu bošnjaštva u XIX stoljeću vidi članak Vlado Jokanović, *Elementi koji su kroz istoriju djelovali na stvaranje bošnjaštva kao nacionalnog pokreta*, *Pregled* 76/8-9, (Sarajevo 1986, 133-163, 241-263).

9 Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1997, 1998².

privrednog i kulturnog razvoja bosanskohercegovačkih muslimana.¹⁰ Robert Donia je objavio monografiju o razvoju Bošnjaka u periodu od 1878. do 1914,¹¹ a Aydin Babuna o razvoju Bošnjaka sa posebnim osvrtom na period austrougarske uprave.¹² Šaćir Filandra objavio je djelo o bošnjačkoj politici u XX stoljeću.¹³ O političkom i kulturnom razvoju Bošnjaka pregledna djela objavili su Nijaz Duraković¹⁴ i Alija Isaković.¹⁵

O političkom organiziranju bosanskohercegovačkih katolika-Hrvata i djelatnosti njihovih prvaka od 1878. do otvaranja Sabora 1910. posebnu knjigu objavio je Luka Đaković,¹⁶ koji ne samo da je razmatrao razvoj bosanskohercegovačkih katolika-Hrvata, nego je dao i brojne podatke o političkoj, kulturnoj i ekonomskoj historiji Bosne i Hercegovine. Osnovnoj temi studije, pitanju nacionalnog razvoja i klerikalizma, autor je pristupio objektivno, izbjegavajući apologetiku i nacionalističke mitove, pa u tom smislu studija predstavlja značajan doprinos bosanskohercegovačkoj historijskoj nauci. Đaković je također obavio nekoliko istraživanja rane pojave klerikalizma na području Bosne i Hercegovine, vezujući je za aktivnosti nadbiskupa Josipa Stadlera i njegovog kruga.¹⁷ U vezi sa ovom problematikom istraženo je i nastojanje Stadlera da izdejstvuje autonomiju za katoličku crkvu u Bosni i Hercegovini.¹⁸ Pedagoška djelatnost Stadlera i njegovog kruga predmet je monografije Pava Jurišića¹⁹ o razvoju religijsko-pedagoške djelatnosti katoličke crkve u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave (1878-1918). Marko Karamatić napisao je djelo o franjevcima Bosne Srebrne u vrijeme austrougarske uprave od 1878. do 1914.

- 10 Ferdinand Hauptmann, *Die Mohammedaner in Bosnien-Herzegovina*, u: *Die Habsburger Monarchie*, Bd IV, Wien 1985, 670-701. .
- 11 Donia Robert, *Islam under the Double Eagle: The Muslims of Bosnia and Herzegovina 1878-1914.*, Boulder East European Quarterly; New York 1981 (*East European Quarterly*), New York 1981. (*East European monographs*; n° 8).
- 12 Aydin Babuna, *Die nationale Entwicklung der bosnische Muslime. Mit besonderer Berücksichtigung der oesterreichisch-ungarischen Periode*, Frankfurt; New York: Lang 1996. (*Europäische Hochschulschriften, Reihe 31, Politikwissenschaft*, Bd 294).
- 13 Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Sarajevo 1998.
- 14 Nijaz Duraković, *Prokletstvo Muslimana*, Sarajevo 1993.
- 15 Alija Isaković, *O nacionalizovanju Muslimana; 101 godina afirmiranja i negiranja nacionalnog identiteta Muslimana*, Zagreb 1990.
- 16 Luka Đaković, *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika - Hrvata (I. dio: Do otvaranja Sabora 1910.)*, Zagreb 1985, 397 str. Doktorska disertacija odbranjena 1969.
- 17 Isti, *Prilog razmatranju ranih pojava političkog klerikalizma dr Josipa Šadlera*, Prilozi Instituta za istoriju XIX/20, Sarajevo 1984, 165-188.
- 18 Isti, *Nastojanje nadbiskupa Šadlera oko stjecanja crkvene autonomije u Bosni i Hercegovini*, Prilozi Instituta za istoriju XVII/18, Sarajevo 1981, 231-255.
- 19 Pavo Jurišić, *Erzbischof Josip Stadler auf den Spuren dreier Kulturen: Entwicklung der religionspädagogischen Tätigkeit der katholischen Kirche in Bosnien und Herzegowina während der österreichisch-ungarischen Regierung (1878-1918)*, Verlag Erzabtei St. Ottilien 1992.

godine.²⁰ Brojne činjenice sadrže i prilozi za proučavanje duhovnog lika nadbiskupa Stadlera publicirani u Zborniku 1989.²¹

Marta Čupić-Amrein je napisala sintetičko djelo o obrazovanju opozicije protiv austrougarske uprave, ponudivši i rješenja koja su ranije data u bosansko-hercegovačkoj nauci.²² Laslo Benze je na osnovu arhivske građe obradio problematiku okupacije Bosne i Hercegovine 1878.²³

Iz političke historije Bosne i Hercegovine postoji još nekoliko manjih istraživanja. Tomislav Kraljačić je objavio i rad o Kálayevoj političkoj prošlosti i djelatnosti do 1882., kao i rad o vjerskoj politici njegovog režima.²⁴ Pored toga, objavio je rad o mjerama austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini na suzbijanju ruskih utjecaja u prvim godinama okupacije.²⁵ Dževad Juzbašić je dao nekoliko napomena o Jevrejima u Bosni i Hercegovini do 1945.²⁶

Ibrahim Tepić objavio je rad o uspostavi austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini,²⁷ a Esad Arnautović o okupaciji Trebinja.²⁸ Jovan Jovanović je objavio članak o političkim pogledima Jovana P. Roganovića o Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave.²⁹ O spoljnoj historiji političkih borbi objavljeno je nekoliko radova. Tomislav Kraljačić istražio je držanje mladočeha

20 Marko Karamatić, *Franjevci Bosne Srebrne u vrijeme austrougarske uprave 1978-1914.*, Sarajevo 1992.

21 *Zbornik Josip Stadler. Prilozi za proučavanje duhovnog lika prvog nadbiskupa*, Vrhbosanska visoka teološka škola, Sarajevo 1989.

22 Marta M. Čupić-Amrein, *Die Opposition gegen die österreichisch-ungarische Herrschaft in Bosnien-Herzegovina (1878-1918)*, (Geist und Werk der Zeiten, Heft 73) Bern-New York 1987.

23 Laslo Benze, *Bosnia es Hercegovina okkupacioya 1878-ban*, Budapest 1987.

24 Tomislav Kraljačić, *Kalajeva politička prošlost i djelatnost do 1882.*, Prilozi Instituta za istoriju XVII/18, Sarajevo 1981, 101-120; Isti, *Vjerska politika Kalajevog režima*, Godišnjak Društva istoričara BiH XXXIV, Sarajevo 1983, 17-77.

25 Isti, *Mjere austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini na suzbijanju ruskih uticaja u prvim godinama okupacije*, Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika BiH XXVII, Sarajevo 1987, 67-75.

26 Dževad Juzbašić, *Nekoliko napomena o Jevrejima u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske uprave*, *Sefarad '92*, Zbornik radova, Sarajevo, 1995, 93-110.

27 Ibrahim Tepić, *Uspostavljanje austrougarske okupacione vlasti u Bosni i Hercegovini u izvještajima ruskog konzulata u Sarajevu 1879-1880.*, Prilozi Instituta za istoriju XXIII/24, Sarajevo 1988, 107-131.

28 Esad Arnautović, *Austrougarska okupacija Trebinja*, Tribunia 7-8, Trebinje, 1984, 39-50.

29 Jovan Jovanović, *Jovan P. Roganović o Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*, Bibliografski vjesnik 11/1, Sarajevo 1982, 153-162.

prema bosanskom pitanju u Kalláyevoj upravi,³⁰ a Đorđe Mikić stav mađarske opozicione štampe prema vladinoj politici u Bosni i Hercegovini nakon aneksione krize.³¹ Kosta Milutinović istraživao je stav Nikodima Milaša prema prvim pokušajima aneksije Bosne i Hercegovine,³² dok je Milorad Ekmečić pisao o utjecaju balkanskih ratova na društvo Bosne i Hercegovine.³³

Privreda i društvo Bosne i Hercegovine u periodu austrougarske uprave bili su predmet širih razmatranja historijske nauke, pa je u ovoj oblasti nastao niz rasprava, članaka i drugih priloga. Od radova opće vrijednosti, dobar pregled privrednih kretanja u Bosni i Hercegovini u austrougarskoj epohi (1878-1918) nudi djelo Ferde Hauptmanna, u kojem je autor sintetički i cjelovito prikazao austrougarsku privrednu politiku i privredni i društveni razvitak Bosne i Hercegovine u periodu od 1878. do 1918. godine.³⁴ Djelo predstavlja vrijedan doprinos ekonomskoj, socijalnoj i političkoj historiji Bosne i Hercegovine ovog doba, ujedno inicirajući potrebu kompleksnijeg pristupa temama koje je autor naznačio nedovoljno istraženim. Isti rad kasnije je objavljen pod naslovom *Privreda i društvo u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine (1878-1918)*,³⁵ koji je autor u znatnoj mjeri obogatio naučnim analizama i zaključcima vezanim za problematiku agrara te socijalnu strukturu i razvoj bosanskohercegovačkog građanstva.

Preglednu cjelinu nudi i rad Dževada Juzbašića o nekim karakteristikama privrednog razvoja Bosne i Hercegovine u periodu od 1878. do 1914.³⁶ Utjecaj austrougarske okupacije na privredu i društvo Bosanske krajine istražio je na

-
- 30 Tomislav Kraljačić, *Mladačesi prema bosanskom pitanju i Kalajevoj upravi u Bosni i Hercegovini*, Zbornik radova sa 18. naučnog skupa jugoslovensko-čehoslovačke komisije istoričara, Beograd 1987, 70-75.
 - 31 Đorđe Mikić, *Mađarska opoziciona štampa prema austrijskoj politici u Bosni i Hercegovini posle aneksione krize*, Zbornik radova sa 18. naučnog skupa jugoslovensko-čehoslovačke komisije istoričara, Beograd 1987, 91-108.
 - 32 Kosta Milutinović, *Nikodim Milaš i prvi pokušaji aneksije Bosne i Hercegovine*, Godišnjak Društva istoričara BiH XXXV, Sarajevo 1984, 45-62.
 - 33 Milorad Ekmečić, *Uticao balkanskih ratova na društvo u Bosni i Hercegovini*, Marksistička misao 4, Sarajevo 1985, 137-158. Rad je ponovo objavljen u: *Radovi iz istorije Bosne i Hercegovine XIX veka*, Beograd 1997., 399-423.
 - 34 Ferdinand Hauptmann, *Die österreichisch-ungarische Herrschaft in Bosnien und der Herzegovina 1878-1918. Wirtschaftspolitik und Wirtschaftsentwicklung*, Graz 1983, str. 274.
 - 35 *Privreda i društvo u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine (1878-1918)*, Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine II, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, Knjiga LXXIX, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 18, Sarajevo 1987, 99-211.
 - 36 Dževad Juzbašić, *Neke karakteristike privrednog razvitka Bosne i Hercegovine u periodu od 1878. do 1914. godine*, Pregled 74/3, Sarajevo 1984, 233-244. Verzija na engleskom: *Some lectures of the Economic Development of Bosnia and Herzegovina Between 1878. and 1914.*, u: Survey 2, Sarajevo 1984, 146-156.

osnovu nove arhivske građe Đorđe Mikić,³⁷ koji je objavio i jedan rad o privrednim kretanjima na krajiškom selu u prvim godinama austrougarske uprave.³⁸ O pretpostavkama razvoja kapitalizma u Bosni i Hercegovini pisali su Ilija Hadžibegović koji je istražio njegove korijene u drugoj polovini XIX i prvim decenijama XX stoljeća,³⁹ dok je Tomislav Kraljačić prikazao ulogu stranog kapitala u razvoju bosanskohercegovačkog kapitalizma.⁴⁰ Milan Vukmanović je posvetio pažnju ekonomskoj i političkoj strani organiziranja bankarskog kapitala u periodu austrougarske uprave.⁴¹ Dževad Juzbašić je istraživao ekonomske osnove austrougarske politike i publicirao nekoliko radova. Prvi se odnosi na ulogu Bosanskog sabora u raspravama oko osnivanja poštanske štedionice,⁴² u drugom se razmatra uključenje Bosne i Hercegovine u zajedničko austrougarsko carinsko područje,⁴³ dok se u trećem razmatra izgradnja željeznica u Bosni i Hercegovini u svjetlu austro-ugarskih ekonomskih suprotnosti.⁴⁴ Na osnovu austrijske putopisne literature, Ivan Pederin je objavio rad o ekonomskim interesima austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine i razvoju njene privrede od 1878. do 1918.⁴⁵, a Waleria Heubergerl i K. Illming djelo o Bosni i Hercegovini

- 37 Đorđe Mikić, *Pregled društveno-ekonomskog i političkog života u Bosanskoj krajini u razdoblju austrougarske uprave 1878-1914*, IZb 6, Banjaluka 1985, 41-67; Isti, *Utjecaj austrougarske okupacije na karakter socijalno-političkih prilika u Bosanskoj krajini u periodu 1878-85. godine*, IZb 4, Banjaluka 1983, 61-69; Isti, *O privrednim i socijalnim prilikama u Bosanskoj krajini u prvim godinama austrougarske okupacije (1878-95)*, IZb 3, Banjaluka 1982, 75-110.
- 38 Đorđe Mikić, *Društveno-ekonomske prilike u selima Bosanske krajine u vrijeme austrougarske uprave 1878-1914*, IZb 2, Banjaluka 1981., 77-111.
- 39 Ilija Hadžibegović, *Predpoklady razvoje kapitalizmu v Bosne i Hercegovine v 19. a na počatku 20. Století*. Referat na skupu jugoslovenskih i čehoslovačkih historičara objavljen u zborniku *Hospodarske dejiny-Economik History 7*, Praha 1981, 121-144.
- 40 Tomislav Kraljačić, *Uloha cizih kapitalu ve vyvoji kapitalizmu v Bosne i Hercegovine*, objavljen u istom zborniku, 313-338.
- 41 Milan Vukmanović, *Neki ekonomski i politički sadržaji organizovanja bankarskog kapitala u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske uprave*, Zbornik radova sa 18. naučnog skupa jugoslovensko-čehoslovačke komisije istoričara, Beograd 1987, 76-90..
- 42 Dževad Juzbašić, *Bosanskohercegovački sabor i osnivanje poštanske štedionice*, Prilozi Instituta za istoriju XII/18, Sarajevo 1981, 257-271.
- 43 Isti, *O uključanju Bosne i Hercegovine u zajedničko austrougarsko carinsko područje*, Prilozi Instituta za istoriju XVIII/19, Sarajevo 1982, 125-161. Kraća verzija istog rada na njemačkom: *Die Einbeziehung Bosnien und der Herzegowina in das gemeinsame österreichisch-ungarischen Zollgebiet*, u: *Österreichische Osthefte 2*, 1998, 196-211.
- 44 Isti, *Izgradnja željeznica u BiH i austrougarske ekonomske suprotnosti*, Pregled 71/2-3, Sarajevo 1981, 191-210. Na njemačkom jeziku: *Die Eisenbanbau in Bosnien und der Herzegowina und die wirtschaftlichen Gegensätze zwischen Österreich-Ungarn, u: Eisenbanbau und Kapitalinteressen in den Beziehungen der österreichischen mit den südslawischen Länder*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1993. 143-167.
- 45 Ivan Pederin, *Gospodarski razlozi austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine i razvoj njene privrede 1878-1918. u svjetlu austrijske putopisne literature*, Prilozi Instituta za istoriju XVIII/19, Sarajevo 1982, 271-303.

u austrougarskoj epohi, koje sadrži izvode iz putopisne literature, ilustrovane razglednicama.⁴⁶ Luka Đaković objavio je monografiju o rudarstvu i topioničarstvu,⁴⁷ a Milan Ljiljak je prikazao razvoj i razmještaj poštanskog, telegrafskog i telefonskog saobraćaja za vrijeme austrougarske uprave.⁴⁸

Istraživanje historije radničkog pokreta naišlo je na značajnu pažnju. Ilija Hadžibegović je objavio monografiju *Postanak radničke klase u Bosni i Hercegovini i njen razvoj do 1914. godine*, koja po načinu istraživanja, obrade materijala i po naučnim rezultatima predstavlja značajan doprinos razvoju bosansko-hercegovačke historiografije u obradi društvene historije radničke klase i privrednih i društvenih prilika u Bosni i Hercegovini posljednjih decenija osmanske i u vrijeme austrougarske uprave.⁴⁹ Pored toga, isti autor je objavio i članak o postanku i razvoju socijalističkog radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini do 1919. godine,⁵⁰ prilog o italijanskim radnicima u Bosni i Hercegovini,⁵¹ kao i rad o radničkom socijalističkom pokretu u Bosni i Hercegovini do prvog svjetskog rata i stvaranju zajedničke države 1918.⁵² Dževad Juzbašić je razmatrao radničko pitanje u programima građanske politike i djelatnosti Bosanskohercegovačkog sabora.⁵³ O radničkom pokretu Trebinja pisao je Marjan Sivrić,⁵⁴ dok je Božo Madžar prikazao razvoj socijalističkog sindikalnog pokreta u Bosni i Hercegovini do 1909.⁵⁵ U više pojedinačnih rasprava Enver Redžić je u djelu *Jugoslavenska misao i socijalizam* razmatrao odnos između jugoslavenske ideje i ideje socijalizma i obratno.⁵⁶ Za period austrougarske

46 Waleria Heubergerl-Karl Illming, *Bosnien und Herzegowina 1878-1918.*, Wien 1994.

47 Luka Đaković, *Rudarstvo i topioničarstvo u Bosni i Hercegovini*, Tuzla 1981.

48 Milan Ljiljak, *Razvoj i razmještaj poštanskog, telegrafskog i telefonskog saobraćaja za vrijeme austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine (1878-1914)*, knj. II, Sarajevo 1981.

49 Ilija Hadžibegović, *Postanak radničke klase u Bosni i Hercegovini i njen razvoj do 1914.*, Sarajevo 1980, 400 str.

50 Ilija Hadžibegović, *Nastanak i razvoj socijalističkog radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini do 1919.*, u: *Istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine*, Knjiga I, Sarajevo 1990, 15-85.

51 Isti, *Italijanski radnici u Bosni i Hercegovini od austrougarske okupacije 1878. godine do prvog svjetskog rata*, Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu 9-10 (1976-1980), Sarajevo 1980, 57-64. Sličan rad napisao je Giorgio Marsico pod naslovom *Italijanska doseljavanja u Bosnu i Hercegovinu (1878-1914)*, Godišnjak Društva istoričara BiH XXXI-XXXIII, Sarajevo 1982, 139-150.

52 Ilija Hadžibegović, *Radnički socijalistički pokret u Bosni i Hercegovini do kraja prvog svjetskog rata i stvaranje zajedničke države 1918. godine*, Prilozi instituta za istoriju XVII/18, Sarajevo 1981, 121-153.

53 Dževad Juzbašić, *Radničko pitanje u programima građanske politike i djelatnosti Bosanskohercegovačkog sabora.*, Prilozi Instituta za istoriju XXI/22, Sarajevo 1986, 25-62.

54 Marjan Sivrić, *Radnički pokret u Trebinju od konca XIX stoljeća do 1914.*, Tribunia 6, Trebinje 1982, 95-112.

55 Božo Madžar, *Razvoj socijalističkog sindikalnog pokreta u Bosni i Hercegovini do 1909. godine*, Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika BiH 25, Sarajevo 1985, 149-157.

56 Enver Redžić, *Jugoslavenska misao i socijalizam*, Sarajevo 1982, str. 324.

uprave (1878.-1918.) objavljeno je nekoliko radova: Otpor austrougarskoj okupaciji Bosne i Hercegovine u svjetlu pogleda i stavova austrijskog socijalističkog pokreta, Lik i djelo Petra Kočića u studijama Veselina Masleše, Jugoslavenski nacionalno-revolucionarni pokret "Mlada Bosna", Socijalistički pokret u Bosni i Hercegovini i stvaranje jugoslavenske države 1918. O karakteristikama omladinskog nacionalno-revolucionarnog pokreta od 1903. do 1914 članak je objavio Luka Đaković,⁵⁷ a o "Mlodoj Bosni" i jugoslovenstvu Dragomir Gajević.⁵⁸ Božo Jokanović napisao je monografiju o radničkom pokretu u jednom od najistaknutijih bosanskohercegovačkih radničkih centara, Zenici.⁵⁹ U prvom dijelu knjige autor je obradio radnički pokret Zenice u periodu austrougarske uprave (1878-1918), osvrćući se na privredni i društveni razvoj Zenice, porijeklo, strukturu pokreta te formiranje i djelatnost organizacije Socijaldemokratske stranke. O generalnom štrajku u Bosanskoj Dubici 1908. Božo Madžar je napisao obimniji rad,⁶⁰ a također je obradio štrajkaške i tarifne pokrete radništva tokom 1906., do generalnog štrajka.⁶¹ U drugom radu Madžar je pažnju posvetio uvođenju iznimnih mjera u Bosni i Hercegovini za vrijeme balkanskih ratova usmjerenih protiv radničkog pokreta,⁶² dok je Vladislav Hladky istražio uzajamne kontakte među češkim i bosanskohercegovačkim radničkim pokretom pred Prvi svjetski rat.⁶³ O političkim aktivnostima, stanovništvu i agrarnim odnosima napisano je nekoliko monografija kao i nekoliko manjih priloga.⁶⁴

Kulturne prilike u Bosni i Hercegovini u periodu austrougarske uprave (1878-1918) nisu ravnomojerno proučavane. Pored niza istraživačkih radova, ponuđena su i rješenja koja su ranije bila predmet razmatranja historijske nauke, predstavljajući manje-više uspješne kompilacije. Najviše pažnje posvećeno je

57 Luka Đaković, *Neke karakteristike djelatnosti jugoslovenskog omladinskog pokreta u BiH (1903-1914)*, Treći program Radio Sarajeva 34, Sarajevo 1981, 199-247.

58 Dragomir Gajević, *Mlada Bosna i jugoslovenstvo*, Pregled 73/10, Sarajevo 1983, 1015-1030.

59 Božo Jokanović, *Radnički pokret Zenice*, Zenica, 1985.

60 Božo Madžar, *Generalni štrajk u Bosanskoj Dubici 1908*, Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika BiH 23-24, Sarajevo 1983-1984, 135-145.

61 Isti, *Štrajkaški i tarifni pokreti radničke klase BiH do generalnog štrajka 1906*. U knjizi *Mičo Sokolović*, Sarajevo 1983.

62 Isti, *Balkanski ratovi i iznimne mjere protiv radničkog pokreta 1913*, Godišnjak društva istoričara BiH XXXV, Sarajevo 1984, 63-73.

63 Hladky Vladislav, *Uzajamni kontakti među češkim i bosanskohercegovačkim radničkim pokretom pred prvi svjetski rat*, Prilozi Instituta za istoriju god. XXIV, br. 25/26, Sarajevo 1990, 187-205.

64 D. Đeletović, *Pitanje hercegovačkih izbjeglica u Crnoj Gori za vrijeme i poslije ustanka 1882. godine*, Hercegovina 3, Mostar 1983, 273-308; Đorđe Mikić, *Zapažanja novinara Stevana Miličevića o političkim prilikama u Bosni i Hercegovini 1905. godine* - IZb 8, Banjaluka 1987, 65-91; Isti, *Pitanje iseljavanja Hercegovaca u Srbiju 1902. godine*, IZb 5, Banjaluka, 1984, 59-72; Isti, *Aktivnosti Vojislava Šole 1910. godine na usvajanju fakultativne osnove za otkup kmetova u Bosni i Hercegovini* IZb 5, Banjaluka 1984, 203-212. Grum M., *Društvo sarajevskih Slovencev (1897-1918)*, Zgodovinski časopis 28/1-2, Ljubljana 1983, 79-92.

istraživanju "jezičke politike", književne i kulturne baštine, razvoju školstva, a također i razvoju biblioteka i njihovoj ulozi u kulturnom životu Bosne i Hercegovine. Predmet istraživanja bile su i teme iz oblasti pozorišnog života i muzičkog stvaralaštva. Muhsin Rizvić je napisao studiju o bosanskohercegovačkoj književnosti u doba preporoda.⁶⁵ Risto Besarović sabrao je 11 svojih ranije publiciranih radova i ponudio na jednom mjestu kao cjelinu.⁶⁶ Riječ je prije svega o radovima koji se bave pisanom riječi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918., sa akcentom na prikazu listova, periodike, čitaonica, biblioteka i knjižnica. Tu su sadržani radovi o kulturnom životu Banjaluke, prvom pjevačkom društvu u Tuzli, akciji za podizanje spomenika Simi Milutinoviću-Sarajliji u Sarajevu, o pokretanju lista Hercegovčice u Mostaru, političkoj pozadini odlikovanja fra Grge Martića, kao i radovi o pokušaju organiziranja književnika u Bosni i Hercegovini u periodu austrougarske uprave, analizi kulturne rubrike banjalučkog lista "Otadžbina", Češkom lutkarskom pozorištu u Sarajevu, jednom izdavačkom pokušaju u Sarajevu 1913. koji je imao za cilj pokretanje Univerzalne biblioteke i edicije "Oslobođenje", te počecima formiranja prve mreže javnih biblioteka u Bosni i Hercegovini. Na osnovu nove građe Tomislav Kraljačić je obradio Kállayevu "jezičku politiku",⁶⁷ dok je Hanka Glibanović Vajzović istražila upotrebu pisama u bosanskohercegovačkoj periodici do 1918.⁶⁸ Ljiljana Stančić je objavila djelo o lingvističkoj terminologiji u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske uprave.⁶⁹ Miloš Okuka i Ljiljana Stančić priredili su zbornik radova o književnom jeziku u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine.⁷⁰ Publiciran je niz studija o školstvu i njegovom historijatu. Djelo Mitra Papića *Hrvatsko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*,⁷¹ sadrži pregled pismenosti i školstva bosanskohercegovačkih katolika-Hrvata od prvih oblika opismenjavanja do 1918. godine. Drugi dio ove studije daje pregled školstva u periodu austrougarske uprave 1878-1918. Za ovaj period dati su podaci o vremenu osnivanja škola, nastavnim

65 Muhsin Rizvić, *Bosanskohercegovačka književnost u doba Preporoda 1887-1918.*, Sarajevo 1990.

66 Besarović Risto, *Iz kulturne istorije Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1987.

67 Tomislav Kraljačić, *Kallajeva jezička politika u Bosni i Hercegovini*, Književni jezik 11/4, Sarajevo 1982, 165-177. Uporedi rad Dževad A. Jahić, *Uloga "bosanskog jezika" u procesima srpsko-hrvatske standardizacije*, Pregled 78/2, Sarajevo 1987, 245-255.

68 Hanka Glibanović-Vajzović, *Upotreba pisama u bosanskohercegovačkoj periodici do 1918. godine (u svjetlu vjersko-nacionalnih odnosa)*, u: *Jezik i nacionalni odnosi* (Sveske instituta za proučavanje nacionalnih odnosa Marksističkog studijskog centra CK SK BiH "Veljko Vlahović") 5-6, Sarajevo 1984, 405-414.

69 Ljiljana Stančić, *Lingvistička terminologija u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske uprave*, Sarajevo 1986.

70 Miloš Okuka-Ljiljana Stančić, *Zbornik radova Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine*, München 1991.

71 Mitar Papić, *Hrvatsko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918*, Sarajevo 1982, 162 str.

planovima i programima, organizacionim pitanjima i nekim odnosima u vezi sa radom u školama. Posebno su obrađene škole u kojima se školovao franjevački podmladak, kako u Bosni i Hercegovini, tako i u susjednim zemljama. Autor je značajnu pažnju posvetio materijalnom položaju škola i učenika, odnosima sa drugim školama, kao i njihovom javnom statusu. U opsežnoj studiji o razvoju muslimanskog školstva do 1918., Hajrudin Ćurić je posvetio značajnu pažnju razvoju muslimanskog školstva u austrougarskoj epohi,⁷² istražujući sibjam mektebe, mektebi ibtidaije ili reformisane mektebe, medrese, ruždije, dar-ul-mualimin u Sarajevu, žensku muslimansku učiteljsku školu u Sarajevu, muslimansku višu djevojačku školu u Sarajevu i šerijatsko-sudačku školu u Sarajevu. Analitički pisana na osnovu mnogobrojnih izvora i literature, sa precizno izrađenim registrima, uz brojne rijetke ilustracije koje dopunjuju tekst, knjiga sadrži dragocjene podatke iz kulturnog razvoja Bošnjaka. Srećko M. Džaja je kompleksno istražio proces formiranja i djelovanja bosanskohercegovačke inteligencije u periodu austrougarske uprave,⁷³ osvjetljavajući politička kretanja u bosanskohercegovačkom društvu, pa djelo predstavlja značajan doprinos političkoj historiji Bosne i Hercegovine. Ibrahim Kemura autor je monografije o kulturno-prosvjetnom društvu Gajret,⁷⁴ koje je imalo neobično značajnu ulogu u prošlosti Bošnjaka. U njoj su prikazane prilike u Bosni i Hercegovini sa posebnim osvrtom na položaj Bošnjaka, a zatim osnivanje "Gajreta", njegova organizacija te socijalno-nacionalna struktura, članstvo, kulturno-prosvjetna i izdavačka djelatnost kao i ostali oblici djelovanja.

Književnu i kulturnu baštinu bosanskohercegovačkih Jevreja opisao je u glavnim crtama Vojislav Maksimović.⁷⁵ Značajna pažnja posvećena je razvoju biblioteka i njihovoj ulozi u kulturnom životu Bosne i Hercegovine. Lamija Hadžiosmanović objavila je knjigu o bibliotekama u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave,⁷⁶ dok je Vjekoslava Hunski istraživala njihovu ulogu u razvoju naučnog rada,⁷⁷ kao i naučno-izdavačku djelatnost u Bosni i Hercegovini u okviru Statističkog departmana Zemaljske vlade, Meteorološke stanice i

72 Hajrudin Ćurić, *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918.godine*, Sarajevo 1983, 350 str.

73 Srećko M. Džaja, *Bosnien-Herzegowina in der österreich-ungarischen Epoche 1878-1918. Die Intelligentsia zwischen Tradition und Ideologie*, München, Oldenburg, 1994. (Südeuropäische Arbeiten 93).

74 Ibrahim Kemura, *Uloga "Gajreta" u društvenom životu Muslimana Bosne i Hercegovine (1903-1941)*, Sarajevo 1986.

75 Vojislav Maksimović, *Književna i kulturna baština bosanskih Jevreja od doseljavanja do 1941*, Treći program Radio Sarajeva 36, Sarajevo 1982, 379-408.

76 Lamija Hadžiosmanović, *Biblioteke u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske vladavine*, Sarajevo 1980, 257 str.

77 Vjekoslava Hunski, *Uloga biblioteke u razvoju naučnog rada u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske vladavine (1878-1918)*, Bibliotekarstvo 26, Sarajevo 1980, 73-79.

Geološkog zavoda (1878-1918).⁷⁸ Pored toga napravila prilog o listu "Pregled" u prvim godinama izlaženja (1910-1912).⁷⁹ Avdo Salković je objavio članak o bosanskohercegovačkim početnicama (bukvarima) do 1918.⁸⁰ Ljubica Mladenović objavila je djelo o razvoju građanskog slikarstva u Bosni i Hercegovini u toku XIX stoljeća,⁸¹ u kojem su tri poglavlja posvećena slikarstvu u osmanskoj epohi, dok je sedam poglavlja posvećeno periodu austrougarske uprave do konca XIX stoljeća. U četvrtom poglavlju obuhvaćen je talas ratnih slikara koji prate dolazak austrougarskih trupa, peto se bavi radovima O. Ivekovića, I. Kobilice i M. Antonija., šesto obuhvata slikare posljednje četvrtine XIX stoljeća, sedmo je posvećeno slikarima okupljenim oko lista "Nada", osmo profesorima crtanja i slikarima zaposlenim u vladinim institucijama, deveto se bavi građanskim portretom, posebno radom braće Bocarić, dok deseto poglavlje situira slikarstvo XIX stoljeća u realne okvire. I muzičko stvaralaštvo bilo je predmet istraživanja. Tünde Polomik napisala je rad o počecima umjetničkog horskog pjevanja u Bosni i Hercegovini 1878-1918.⁸² Pored toga objavila je prilog u kojem je dala izvore o gostovanju muzičkih umjetnika u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave 1878-1918.,⁸³ kao i rad o ulozi Čeha u formiranju muzičkog života u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918.⁸⁴ Edin Čelebić je objavio rad o kulturnim prilikama u Mostaru krajem XIX i početkom XX stoljeća,⁸⁵ a također i rad o hrvatskom pjevačkom društvu "Hrvoje" koje je djelovalo od 1888. do 1914. godine⁸⁶, kao i rad o srpskom pjevačkom društvu "Gusle" i njegovoj historijskoj ulozi.⁸⁷ Napisano je i nekoliko priloga iz historijske kartografije Bosne i Hercegovine. Ratimir Gašparović je dao cjelovit prikaz razvoja kartografije u

78 Vjekoslava Hunski, *Naučno-izdavačka djelatnost u Bosni i Hercegovini u okviru Statističkog departmana Zemaljske vlade, Meteorološke stanice i Geološkog zavoda (1878-1918)*, Prilozi instituta za istoriju godina XVIII/19, Sarajevo 1982, 291-305.

79 Vjekoslava Hunski, "Pregled" u prvim godinama izlaženja (1910-1912), Pregled 76/2-3, Sarajevo 1987, 283-287.

80 Avdo Salković, *Bosanskohercegovačke početnice (bukvari) do 1918*, Pregled 78/2-3, Sarajevo 1988, 263-272.

81 Ljubica Mladenović, *Građansko slikarstvo u Bosni i Hercegovini u XIX veku*, Sarajevo 1982.

82 Polomik Tünde, *Počeci umjetničkog horskog pjevanja u Bosni i Hercegovini 1878-1918*, Zbornik radova Muzičke akademije u Sarajevu I, Sarajevo 1989.

83 Polomik Tünde, *Izvori o gostovanju muzičkih umjetnika u Bosni i Hercegovini za vreme austrougarske uprave 1878-1918*, godine, Prilozi Instituta za istoriju XXIV/25-26, Sarajevo 1990, 161-183.

84 Polomik Tünde, *O ulozi Čeha u formiranju muzičkog života u Bosni i Hercegovini 1878-1918*, Prilozi Instituta za istoriju XXIII/24, Sarajevo 1988, 147-155.

85 Edin Čelebić, *Kulturne prilike u Mostaru krajem XIX i početkom XX vijeka*, Hercegovina 4, Mostar 1985, 247-277.

86 Isti, *Hrvatsko pjevačko društvo "Hrvoje" 1888-1914*, Hercegovina 6, Mostar 1987, 151-165.

87 Isti, *Srpsko pjevačko društvo "Gusle" i njegova istorijska uloga - prilog istoriji nacionalnih pokreta*, Hercegovina 5, Mostar 1986, 123-138.

periodu austrougarske uprave.⁸⁸ Edita Radosavljević objavila je popis karata iz kartografske zbirke Ratnog arhiva u Beču,⁸⁹ dok se Mirko Marković u dva djela bavio i kartografskim prikazima Bosne i Hercegovine u austrougarskoj epohi ne dajući ništa novo što bi obogatilo dotadašnja znanja o kartografiji BiH.⁹⁰ Interes za kartografskim predstavljanjem BiH, izazvan agresijom 1992., nosio je snažno obilježje političke situacije. Više pažnje zaslužuje djelo Anite Burdett o historijskim granicama između Bosne, Hrvatske i Srbije od 1815-1945., predstavljenim tekstualno, dokumentima i kartografski originalnim kartama.⁹¹

U nekoliko monografija i članaka razmatran je historijat bosanskohercegovačkih gradova u periodu austrougarske uprave Na osnovu obimnog statističkog materijala, izvorne grade i literature Iljas Hadžibegović je objavio djelo o razvoju bosanskohercegovačkih gradova na razmeđu XIX i XX stoljeća,⁹² u kojem se razmatra odnos između bosanskohercegovačke urbane tradicije i izrastanja modernog grada. Na osnovu brojnih statističkih podataka, data je temeljna analiza promjena etničke, vjerske i socijalne strukture gradova.

Iljas Hadžibegović napisao je i rad o Foči u vrijeme austrougarske uprave,⁹³ kao i rad o etničkoj strukturi Tuzle.⁹⁴ Pored toga u monografiji Fojnica obradio je period austrougarske uprave.⁹⁵ Kraći rad o Sarajevu kao saobraćajnom centru objavio je Dževad Juzbašić.⁹⁶ Od novijih djela može se spomenuti Zbornik radova sa simpozija Bošnjaci Šipova kroz historiju., u kojem je u nekoliko radova obuhvaćena problematika iz perioda austrougarske uprave.⁹⁷

88 Ratimir Gašparović, *Historija geografskog upoznavanja i proučavanja Bosne i Hercegovine do 1918*, Geografski pregled sv. 26/27 (1982/1983), Sarajevo 1984, 3-101.

89 Edita Radosavljević, *Kartografski materijal o Bosni i Hercegovini u ratnom arhivu u Beču*, Glasnik Arhiva i društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine XXV, Sarajevo 1985, 73-79.

90 Mirko Mirković, *Descriptio Croatiae*, Zagreb 1993; Isti, *Descriptio Bosnae & Hercegovinae*, Zagreb 1998; *Granice Hrvatske na zemljovidima od 12. do 20. stoljeća*, Katalog izložbe, Muzej za umjetnost i obrt 22. XII 1992 - 14. II 1993, Zagreb, 146 str. (ilustracije djelomice u bojama).

91 *Historical Boundaries between Bosnia, Croatia, Serbia. Documents and Maps, 1815-1945*/ Edited by Anita L.P. Burdett, England, Archive Editions 1995.

92 Iljas Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. vijeka*, Sarajevo 1991. Uvodna studija objavljena je u prevodu na češki jezik pod naslovom *BOSENSKOHERCEGOVSKÁ MIESTA NA ROZHRANÍ 19. A 20. STOLETÍ*, SLOVANSKÉ HISTORICKÉ STUDIE 22, Praha 1996.

93 Isti, *Foča u vrijeme austrougarske vladavine (1878-1918)*, Godišnjak društva istoričara BiH XXXI-XXXIII, Sarajevo 1982, 101-138.

94 Isti, *Etnička struktura stanovništva Tuzle u vrijeme austrougarske vladavine (1878-1918)*, Prilozi Instituta za istoriju XXIII/24, Sarajevo 1988, 131-147.

95 Isti, *Fojnica u vrijeme austrougarske vladavine 1878-1918*, Monografija, Fojnica 1987, 143-181.

96 Dževad Juzbašić, *O Sarajevu kao saobraćajnom centru u doba austrougarske uprave*, u: Prilozi historiji Sarajeva, Sarajevo 1997, 279-282.

97 *Bošnjaci Šipova kroz historiju*, Zenica 1998.

Iako je Prvi svjetski rat izazvao krupne potrese u svim slojevima bosanskohercegovačkog društva, to razdoblje je u bosanskohercegovačkoj historijskoj nauci ostalo zapostavljeno i samo fragmentarno istraženo. Ferdinand Hauptmann je u nizu radova kao historijski izvor za bosanskohercegovačku problematiku na početku Prvog svjetskog rata koristio nepublicirani dnevnik Ludwiga Thallocyja. Zajedno sa Antonom Prashom publicirao je ovo djelo, popraćeno uvodnom studijom i bogatim dokumentacionim aparatom i vrijednom građom za prošlost Bosne i Hercegovine.⁹⁸ Božo Madžar je objavio izvještaj Vladinog komesara za Sarajevo o političkoj i privrednoj situaciji u gradu od atentata do kraja januara 1915.⁹⁹ Luka Đaković je na osnovu bogate arhivske građe iz Budimpešte razmatrao austrougarske koncepcije rješenja jugoslovenskog pitanja u toku Prvog svjetskog rata.¹⁰⁰ Đorđe Stanković publicirao je rad o stavu srpske vlade prema Muslimanima u Prvom svjetskom ratu.¹⁰¹ Bogumil Hrabak objavio je djelo o zelenom kadru i dezerterstvu¹⁰² a nešto kasnije i rad o predavanju Bosanaca iz austrougarske armije na istočnom ratištu do 1917.¹⁰³ Djelo Wenera Schachingera¹⁰⁴ iniciralo je istraživanje vojnog segmenta prošlosti Bosne i Hercegovine, pa je Enver Redžić na osnovu arhivske građe, publiciranih izvora i literature ocrtao ulogu bosanskohercegovačkih jedinica u sastavu austrougarske armije u toku Prvog svjetskog rata.¹⁰⁵ U djelu *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata* Iljas Hadžibegović je na osnovu arhivske građe i literature dao kraći sadržajan pregled vojne problematike u periodu Prvog svjetskog rata.¹⁰⁶ Z. Šehić je na osnovu arhivskih istraživanja i literature napisao rad o ulozi vojnika mostarskog dopunskog okruga u vojnoj organizaciji Monarhije od 1881. do 1918.¹⁰⁷ Enver Redžić je napisao rad o političkim kretanjima među Muslimanima Bosne i Hercegovine za vrijeme Prvog

98 Dr Ludwig Thalloczy - *Tagebücher*, hg. von F. Hauptmann-A. Prash, Zur Kunde Südosteuropas II/8, Graz 1981.

99 Božo Madžar, *Izvještaj Vladinog komesara za glavni grad BiH Sarajevo od sarajevskog atentata do kraja januara 1915.*, Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika BiH XXVI, Sarajevo 1986, 205-242.

100 Luka Đaković, *Položaj Bosne i Hercegovine u austrougarskim koncepcijama rješenja jugoslovenskog pitanja 1914-1918*, Tuzla 1981.

101 Đorđe Stanković, *Srpska vlada i Muslimani u prvom svjetskom ratu*, Istorijski glasnik 1-2, Beograd 1980, 105-126.

102 Bogumil Hrabak, *Dezerterstvo i zeleni kadar*, Novi Sad 1982.

103 Isti, *Predavanje Bosanaca iz austrougarske armije na istočnom ratištu 1917. godine*, IZb 6, Banjaluka 1985, 69-98.

104 Werner Schachinger, *Die Bosniaken kommen. Elittentruppen k.u.k. Armee 1879-1918.*, Graz 1989.

105 Enver Redžić, *Bosansko-hercegovačke jedinice austrougarske vojske u prvom svjetskom ratu*, Vojnoistorijski glasnik VII/3, Beograd 1991, 192-206.

106 *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena...* 1994., 193-197.

107 Zijad Šehić, *Prilog istraživanju vojske mostarskog dopunskog okruga u austrougarskoj epohi (1881-1918)*, Hercegovina 10, Mostar 1998, 143-156.

svjetskog rata,¹⁰⁸ dok je Nusret Šehić objavio rad o Narodnom vijeću SHS za Bosnu i Hercegovinu i njegovoj djelatnosti nakon sloma Austro-Ugarske u novembru i decembru 1918.¹⁰⁹ Rüdiger Malli napisao je pregledni rad o Prvom svjetskom ratu i njegovom djelovanju na bosanskohercegovačko stanovništvo.¹¹⁰ Djelo Đorđa Beatovića i Dragoljuba Milanovića o veleizdajničkim procesima Srbima u Austro-Ugarskoj predstavlja primjer instrumentalizacije historijske nauke za potrebe dnevne politike.¹¹¹ Istu namjenu imala su i djela Jovana Banjanina o Južnim Slavenima u Austro-Ugarskoj u toku Prvog svjetskog rata, kao i reprint izdanje djela Vladimira Čorovića, *Crna knjiga*.¹¹²

U okviru projekta istraživanja bosanskohercegovačke prošlosti (DC XIII/2) bile su zastupljene značajne teme i političkog, privrednog i društvenog života Bosne i Hercegovine: Građa za istoriju agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini, Migracije stanovništva u Bosni i Hercegovini 1878-1918., Nastanak bosanskohercegovačkog ustava iz 1910., Političke prilike u BiH u periodu Prvog svjetskog rata (1914-1918). Privreda i društvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme Prvog svjetskog rata (1914-1918)., Prosvjeta- Srpsko prosvjetno i kulturno društvo (1902-1949). Nekoliko publiciranih radova iz ovog projekta predstavljaju skroman doprinos u odnosu na prvobitno postavljeni cilj.

Na nekoliko održanih naučnih skupova prezentirane su brojne važne spoznaje do kojih je došla historijska nauka osvjetljavajući značajne događaje iz prošlosti Bosne i Hercegovine. Najveći broj referata i saopćenja na ovim skupovima temeljio se na istraživanjima i na historijskoj nauci do tada nepoznatim činjenicama. U organizaciji Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine povodom stogodišnjice hercegovačkog ustanka 1882. održan je naučni skup *Sto godina ustanka u Hercegovini* na kojem je podnijeto 16 referata: deset jugoslavenskih i šest iz pera inozemnih historičara (iz SR Njemačke, Austrije, Čehoslovačke, Poljske, Rumunije i Grčke). U nizu referata i saopćenja glavni pravac istraživanja je bio usmjeren na analizu i razmatranje političkih, socijalnih i vojno-strateških pretpostavki hercegovačkog ustanka. U lancu uzroka ustanka posebna pažnja posvećena je Vojnom zakonu iz 1881., na koji se odnosilo nekoliko saopćenja čiju osnovu čini zaključak da je u pozadini uvođenja zakona sta-

108 Enver Redžić, *Politička kretanja među Muslimanima u Prvom svjetskom ratu*, kao nap. br. 113, 209-237.

109 Nusret Šehić, *Narodno vijeće SHS za Bosnu i Hercegovinu i njegova djelatnost nakon sloma Austro-Ugarske (novembar-decembar 1918)*, Prilozi Instituta za istoriju XVIII/19, Sarajevo 1982, 163-202.

110 Rüdiger Malli, *Der Erste Weltkrieg und seine Auswirkungen auf die bosnisch-herzegowinische Bevölkerung*, Südosteuropa-Fallstudien, 20 Jahre "Südosteuropäische Geschichte" in Graz, Graz 1990, 83-93.

111 Đorđe Beatović i Dragoljub Mićunović, *Veleizdajnički procesi Srbima u Austro-Ugarskoj*, Beograd 1989.

112 Jovan Banjanin, *Južni Sloveni u Austrougarskoj i rat*, Beograd 1989; Vladimir Čorović, *Crna knjiga. Patnje Srba Bosne i Hercegovine za vreme svetskog rata 1914-1918*, Beograd 1989.

jala ideja aneksije Bosne i Hercegovine. Zapažena je i analiza uloge hercegovačkog ustanka u međunarodnoj diplomaciji toga vremena, razmatrana u nekoliko saopćenja. Nije zanemaren ni odjek ustanka izvan Bosne i Hercegovine, posebno u hrvatskoj štampi, novosadskoj "Zastavi", ili stav crnogorske inteligencije prema ustanku. U diskusiji vođenoj na skupu otvorena su brojna nova pitanja koja ranije nisu bila predmet širih razmatranja u historijskoj nauci. Mada su raščišćena mnoga pojmovna pitanja karaktera ustanka, rasprava je pokazala da u ključnim pitanjima historije ustanka nisu dostignuta konačna rješenja.¹¹³

Kriza koja je izbila u jesen 1908., kad je Austro-Ugarska izvršila aneksiju Bosne i Hercegovine, predstavljala je prekretnicu u međunarodnom političkom životu. Njen tok i rezultati imali su aktivno katalizatorsko djelovanje na politički scenarij Evrope do izbijanja Prvog svjetskog rata, imajući prije svega u vidu odnose Beča i Beograda, višeslojni južnoslavenski kompleks i njime rezultirajuće teškoće Monarhije. Aneksiona kriza je tema koja je ušla u red događaja iz historije evropske diplomacije, predstavljajući stalni izazov za historijsku nauku. Sa naučnim skupom održanim 21. i 22. novembra 1988., povodom 80. godišnjice

113 Naučni skup 100 godina ustanka u Hercegovini 1882. godine (Sarajevo, 21-22. X 1982.), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine Posebna izdanja, Knjiga LXIV, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 11, Sarajevo, 1983.

Referati i saopćenja: Ekmečić Milorad, *Ustanak u Hercegovini i istorijske pouke*, 9-21; Ilija Hadžibegović, *Djelo dra Hamdije Kapidžića o ustanku u Hercegovini 1882. godine* 21-33; Kraljačić Tomislav, *Mjere Kalajevog režima na pacifikaciji ustaničke oblasti*, 33-45; Geiss Immanuel, *Das deutsche Reich und der Aufstand in der Herzegovina von 1882*. (Kratak sadržaj: *Njemački rajh i ustanak u Hercegovini 1882. godine*); 45-73. Redžić Enver, *Hercegovački ustanak 1882. u svjetlu analize austrijske i njemačke socijalne demokratije i prepiske Bernštajna i Kauckog sa Engelsom*, 73-89; Kaser Karl, *Der Aufstand in der Herzegovina im Jahre 1882 im Rahmen der Aufstandsbewegungen im Neunzehnten Jahrhundert. Die Frage nach seiner Qualität* (Kratak sadržaj: *Ustanak u Hercegovini 1882. u okviru ustaničkih pokreta u devetnaestom stoljeću*, 89-103. Mikić Đorđe, *Prilike u Bosanskoj krajini uoči i u vrijeme hercegovačkog ustanka 1882. godine*, 103-115; Šljivo Galib, *Sprovođenje zakona o vojnoj obavezi u Banjalučkom i Bihaćkom okrugu 1881-1882. godine* 115-127; Pavličević Dragutin, *Hrvatsko novinarstvo u bokeljsko-hercegovačkom ustanku 1882. god.*, 127-143; Vojnović Perko, *Inteligencija u Crnoj Gori prema ustanku u Hercegovini 1882. godine* 143-157; Šestak Miroslav, *Ohlas povstani v Hercegovine 1882. v češke verejnosti* (Kratak sadržaj: *Odjek ustanka u Hercegovini 1882. u češkoj javnosti*, 157-169; Pribić Branka, *Odjek ustanka u hrvatskoj štampi*, 169-177; Jerzy Skowronek, *Poljsko javno mnjenje prema ustanku u Hercegovini i bosansko pitanje tokom 1880-1882*; 177-185; Serbian Radulescu-Zoner, L; *Attitude du gouvernement et de L opinion publique de Roumanie envers les evenements de Bosnie-Herzegovine desannees 1875-1882* (Kratak sadržaj: *Javno mnjenje i stav rumunske vlade prema događajima u Bosni i Hercegovini 1875-1882*, 185-199; Patković Milenko, *Međunarodni odjek hercegovačkog ustanka iz 1882. godine u novosadskoj "Zastavi", zagrebačkom "Pozoru" i osječkoj "Die Drau"* 199-233. Diskusija: P. Vodopivec, (str. 217), M. Kamata (219), D. Berić (222), P. Dobrolecki (224), Dž. Juzbašić (227), I. Geiss (230), B. Madžar (232), J. Kowronek (233), K. Kaser, (234), D. Pavličević (235), P. Vojnović (236), R. Petrović (237) i B. Pribić (238).

aneksije Bosne i Hercegovine, upotpunjen je ciklus međunarodnih skupova u organizaciji Akademije nauka i umjetnosti BiH čija je tematika razmatrala kapitalne događaje bosanskohercegovačke prošlosti koji su obilježili epohu austrougarske uprave. Na naučnom skupu znatno dublje je istražena unutrašnja historija aneksije, koja je stalno bila zapostavljena u korist diplomatske historije. Bolje je obrađeno pitanje različitih projekata o statusu Bosne i Hercegovine, a znatno više prostora posvećeno je razvoju crkvenih pitanja, ekonomskih, vjerskih i etničkih migracija. Po ostvarenim rezultatima, osvjetljavajući zbivanja prije, u toku i nakon aneksione krize 1908/1909., skup je dao znatan naučni doprinos političkoj, socijalnoj i diplomatskoj historiji Jugoistočne Evrope prve decenije XX stoljeća.¹¹⁴

Pored rezultata naučnog skupa, aneksiona kriza je u nekoliko djela i članaka promatrana u širim evropskim okvirima. Alfred H. Gemeinhardt je detaljno istražio politiku njemačke i austrijske štampe za vrijeme aneksione krize 1908/09,¹¹⁵ njihovu ulogu u kreiranju političkih zamisli vlada i refleksiji javnog mnijenja. Đorđe Mikić je napravio prilog o odnosu mladoturaka prema Bosni i Hercegovini,¹¹⁶ kao i rad o prilikama u Bosanskoj krajini u vrijeme aneksione

114 Naučni skup posvećen 80. godišnjici aneksije Bosne i Hercegovine (Sarajevo, 21. i 22. novembra 1988.), Sarajevo 1991. Referati i saopćenja: Milorad Ekmečić, *Aneksija Bosne i Hercegovine 1908. i istorijske posljedice*, 9-33; Dževad Juzbašić, *Aneksija i stavovi austrougarskih vojnih krugova prema upravljanju Bosnom i Hercegovinom*, 33-83; Horst Haselsteiner, *Politische und Militärische Überlegungen zur Haltung Österreich-Ungarns gegenüber Bosnien und der Herzegowina 1908/1909 (Politička i vojna razmišljanja o stavu Austro-Ugarske prema Bosni i Hercegovini 1908/1909)*, 83-103; Roderick H. Davison, *The Secret Negotiations between the Ottoman Committee of Union and Progress and the Austro-Hungarian Government in 1908 / Tajni pregovori Komiteta za ujedinjenje i napredak sa austrougarskom vladom 1908. godine I*, 103-129; Vladimir Stojančević, *Srpski naučnici o aneksiji Bosne i Hercegovine*, 129-137; Bogumil Hrabak, *Kosovo i Metohija prema aneksiji Bosne i Hercegovine*, 137-165; N. I. Hitrova, *Anneksia Bosnii i Gercegovini v 1908. g. i rossijskaa obscestvennost/Aneksija Bosne i Hercegovine i ruska javnost*, 165-181; Rüdiger Malli, *Das Verhalten der politischen Partei Cisleithanien hinsichtlich der Annexion/ Stav političkih partija Cislajtanije prema aneksiji*, 181-189; Đorđe Mikić, *Bosna i Hercegovina između Austro-Ugarske i Turskog Carstva u aneksionoju krizi 1908/1909*, 189-209; Enver Redžić, *Politička kretanja među Muslimanima Bosne i Hercegovine za vrijeme prvog svjetskog rata*, 209-237; Luka M. Vukčević, *Aneksija Bosne i Hercegovine 1908-1909. godine i Crna Gora*, 245-265; Pero Depolo, *Političke struje u Dubrovniku i aneksija Bosne i Hercegovine*, 265-285; Tomislav Kraljačić, *Iseljavanje iz Bosne i Hercegovine nakon aneksije*, 285-303; Milan Vukmanović, *Politička strujanja u redovima omladine Bosne i Hercegovine u vrijeme aneksione krize i poslije nje*, 303-325; Alojz Ivanišević, *Konfesionalna dimenzija aneksijske krize*, 325-345.

115 Gemeinhardt Heinz Alfred, *Deutsche und oesterreichische Pressepolitik während der Bosnischen Krise 1908/09.*, Husum 1980.

116 Mikić Đorđe, *Prilog pitanju o odnosu mladoturaka prema Bosni i Hercegovini u aneksionoju krizi*, IZb 1, Banjaluka 1980, 41-63.

krize.¹¹⁷ Karl Kaser je istražio djelovanje aneksije na politiku bosanskohercegovačkih Srba,¹¹⁸ a kasnije objavio i rad o srpskoj građanskoj politici u Bosni i Hercegovini od završetka aneksione krize do prve sjednice Sabora.¹¹⁹ Branko Pavićević priredio je zbirku dokumenata iz sovjetskih arhiva o aneksionoj krizi, koja sadrži nekoliko dokumenata koji se odnose na zbivanja u Bosni i Hercegovini.¹²⁰

Naučni skup o Banjalučkom procesu koji je organizirao Institut za istoriju u Banjoj Luci predstavljao je pokušaj da se iznesu gledanja na njega, njegov tok i ukaže na njegovo mjesto u historiji jugoistočne Evrope i šire. Pored jugoslavenskih naučnika, na skupu su značajne priloge dali historičari iz nekoliko evropskih zemalja. Tematska raznovrsnost saopćenja na skupu imala je za cilj da se prodube istraživački naponi i osvijetli ukupna problematika veleizdajničkih procesa u razdoblju od 1914. do 1918. godine, pa je obuhvatila i nekoliko priloga koji se odnose na prapratne pojave koje su bile usko vezane i sa procesom, kao što je rekonstruisana uloga institucija, organizacija i njihovih članova.¹²¹

117 Isti, *Bosanska krajina u aneksionoj krizi 1908-1909. godine*, IZb 9, Banjaluka 1988, 67-90.

118 Karl Kaser, *Die Anexion Bosnien und der Herzegowina im Jahre 1908. und ihre Auswirkungen auf die Politik der bosnisch-herzegowinischen Serben*, Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika BiH 22, Sarajevo 1982, 195-208.

119 Karl Kaser, *Die serbische bürgerliche Politik in Bosnien und der Herzegovina vom Ende der Annexionskrise bis zum Ende der ersten Saborsession (1909.-1911.)*, u: Prilozi Instituta za istoriju XXI/22, Sarajevo 1986, 63-90.

120 Branko Pavićević, *Aneksija Bosne i Hercegovine i Rusija*, Titograd 1984, str. 748.

121 Veleizdajnički proces u Banjaluci. Zbornik radova s međunarodnog skupa *Veleizdajnički proces u Banjaluci 1915-1916.* održanog 25-27. septembra 1986. godine u Banjaluci, Banjaluka, Institut za istoriju, 1987. Referati i saopćenja: Čubrilović Vasa, *Razmišljanja o veleizdajničkim procesima u Bosni i Hercegovini za vrijeme prvog svjetskog rata*, 1-13; Ekmečić Milorad, *Žalosna baština iz godine 1914. Političke namjere sudskih procesa u Bosni i Hercegovini za vrijeme prvog svjetskog rata*, 13-43; Samardžić Radovan, *Austro-Ugarska i jugoslovensko pitanje*, 43-51; Mikić Dorđe, *Veleizdajnički procesi u austrougarskoj politici u Bosni i Hercegovini* 51-83; Pirjavec Jože, *Banjalučki veleizdajnički proces u Vatikanu*, 83-87. Milan Krajčović, *Vonkajšite a vnútornc faktory oslobodzovacich hnutí habsburskej monarchie s ohladom na Bosnu a Hercegovinu* 87-117; Šljivo Galib, *Raspoloženje naroda Bosne i Hercegovine prema austrougarskoj politici i austrougarske političke protivnjere*, 117-145. Horst Haselsteiner, *Prozess Banja Luka 1916: Das Militärgutachten 145-155*; Madžar Božo, *Suspendovanje srpske crkveno-školske autonomije u Bosni i Hercegovini 1914-1915. godine* 155-179; Bandžović Safet, *"Narodna odbrana" i njena organizacija na banjalučkom veleizdajničkom procesu* 179-199; Vulin M. Miodrag, *Srpska "Prosvjeta" na veleizdajničkom banjalučkom procesu 1915-1916.*, 199-221; Subotić Gavriilo, *Prosvjetni radnici osuđeni na veleizdajničkom procesu u Banjaluci*, 221-241; Vukmanović Milan, *Omladinski pokret u Bosni i Hercegovini i veleizdajnički proces dacima 1915-1916. godine*, 241-277; Rozman Franc, *Proces proti preporodovcem v Ljubljani decembra 1914.*, 277-295; Gajević Dragomir, *Jugoslovenstvo mlade Bosne*, 295-311; Redžić Enver, *Ratna politika austrijske socijalne demokratije i veleizdajnički procesi*, 311-335; Hadžibegović Iljas, *Socijalistički radnički pokret u Bosni i Hercegovini između aktivnosti i političke represije (1913-1918.)*, 335-355; Čaušević

U organizaciji Instituta za istoriju i Instituta za nacionalne odnose u Sarajevu, 26. i 27. oktobra 1989., povodom tridesetogodišnjice postojanja i rada Instituta za istoriju održan je naučni skup sa temom *Migracioni procesi i Bosna i Hercegovina od ranog srednjeg vijeka do najnovijih dana. Njihov uticaj i posljedice na demografska kretanja i promjene u našoj zemlji*. Referati i diskusija vođeni na skupu uvršteni su u zbornik, publiciran 1990. Na multidisciplinarn način dat je značajan doprinos osvjetljavanju pitanja iz sfere migracija i demografskih kretanja.¹²²

U periodu koji je predmet razmatranja svjetlo dana ugledalo je nekoliko publikacija prigodnog karaktera, kojima je obilježavana godišnjica ličnosti javnog i naučnog života. Povodom 60. godišnjice života akademika Milorada Ekmečića publiciran je Zbornik u kojem su uvršteni radovi sa problematikom iz perioda austrougarske uprave,¹²³ a povodom 75. godišnjice života akademiku Enveru Redžiću posvećen je *Zbornik radova*, u kojem su se nalazila dva rada sa problematikom iz perioda austrougarske uprave¹²⁴

Dženana, "Veleizdajnici" na sudskom procesu u Banjaluci i u zatvorima 369-387; Stanković Dorđe, *Koncentracioni logor Pleternica (1914-1916)*, 387-399. Kolar-Dimitrijević Mira, *Evakuacija bosanskohercegovačke djece na ishranu u Hrvatsku krajem prvog svjetskog rata*, 399-413; Hajdarhodžić Hamdija, *Dubrovačke vijesti o događajima 1915. i 1916. u Bosni i Hercegovini* 413-423.; Nečas Ctibor, *Jihoslovanska problematika v procesech s českými veleizrádci* 423-429; Patković Milenko, *Veleizdajnički procesi u jugoslovenskim zemljama 1915-1916. u tadašnjoj hrvatskoj štampi*, 429-455; Hadžistević Vojin, *Fragments iz neobjavljenih "Bilješki" Mihajla Hadžistevića o danima u taocima u potom u zatvoru pod optužbom za "veleizdaju" 1914.-1916*, 455-487; Kljajo Zvonimir, *Mostarski prvaci Vojislav i Atanasije Šola na sudskim procesima 1915.-1917.*, 487-495.

122 Naučni skup *Migracije u Bosni i Hercegovini*. Referati i saopćenja: Tomislav Kraljačić, *Povratak muslimanskih iseljenika iz Bosne i Hercegovine u toku prvog balkanskog rata*, 151-163.; Srećko M. Džaja, *Kvalifikacioni profil i porijeklo nastavnog kadra na srednjim školama u BiH u austrougarskom razdoblju*, 163-181; Dorđe Mikić, *O kolonizaciji stranih seljaka u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske uprave*, 181-195. Diskusija: Srećko M. Džaja, 615-616; Dževad Juzbašić, *O iseljavanju iz Bosne i Hercegovine poslije aneksije 1908. godine*, 616-621.

123 *Ekmečićev zbornik. Zbornik radova povodom 60. godišnjice života akademika Milorada Ekmečića*, Godišnjak društva istoričara BiH, God. XXXIX, Sarajevo 1988. Referati i saopćenja: Tomislav Kraljačić, *Stav srpske vlade prema iseljavanju Muslimana iz Bosne i Hercegovine u posljednjoj deceniji 19. vijeka*, 136-144. Dževad Juzbašić, *Austrougarsko zajedničko ministarstvo i upravljanje Bosnom i Hercegovinom nakon aneksije (Državnopravni aspekt)* 144-155; Ilija Hadžibegović, *Ideja o naseljavanju ruskih ratnih zarobljenika njemačke nacionalnosti u istočnoj Bosni krajem 1915. i početkom 1916. godine*, 155-162.

124 *Zbornik radova povodom 75. godišnjice života akademika Envera Redžića*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, Knjiga XCII, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 25, Sarajevo, 1990. Ilija Hadžibegović, *Problemi nastanka i političkog organizovanja radničke klase u Bosni i Hercegovini* 99-113; Horst Haselsteiner, *Von der Krise zur Katastrophe (Die Lebensmittelversorgung in Österreich-Ungarn während des Ersten Weltkrieges / Od krize do katastrofe. Snabdijevanje životnim namirnicama u Austro-Ugarskoj za vrijeme prvog svjetskog rata* 113-133.

U okviru projekta istraživanja bosanskohercegovačke prošlosti (DC XIII/2) bile su zastupljene značajne teme iz političkog, privrednog i društvenog života Bosne i Hercegovine: Građa za istoriju agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini, Migracije stanovništva u Bosni i Hercegovini 1878-1918., Nastanak bosanskohercegovačkog ustava iz 1910., Političke prilike u BiH u periodu Prvog svjetskog rata (1914-1918), Privreda i društvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme prvog svjetskog rata (1914-1918), "Prosvjeta" - Srpsko prosvjetno i kulturno društvo (1902-1949). Nekoliko publiciranih radova iz ovog projekta predstavlja skroman doprinos u odnosu na njegov prvobitno postavljani cilj.

Agresija na Bosnu i Hercegovinu 1992. imala je krupne posljedice na stanje historiografije Bosne i Hercegovine, jugoistočne Europe, pa i šire, a kao posljedica toga povećan je interes za prošlost područja bivše Jugoslavije, tražeći u njoj odgovore na aktualna zbivanja. U tom razdoblju u Bosni i Hercegovini i njenom susjedstvu historijska nauka pretvorila se u instrument aktualne politike, pa je nestalo mjesta za kritičke analize historijskih izvora i njihovo objektivno vrednovanje i interpretiranje. Većim dijelom ponuđene su manje ili više uspješne kompilacije već postavljenih rješenja u historijskoj nauci. Tematska zastupljenost pokazala je da je interes usmjeren na teme koje se odnose na vlastitu naciju, granice, političku historiju, regionalnu i lokalnu problematiku, dok je gotovo u cjelosti ostala zanemarena ekonomska i socijalna komponenta bosanskohercegovačke prošlosti. Kada se tome doda da je veliki broj historičara uskočio u nacionalistički voz koji vozi u "novu demokratiju" i zauzimanje novih društvenih pozicija, napuštajući moralna i pedagoška načela struke, borba za historijsku istinu pretvorila se u "donkihoteriju".¹²⁵

Zamah koji je bosanskohercegovačka historijska nauka dobila projektom DC XIII/2 naglo je prekinut, a ona ostala uskraćena za nekoliko vrijednih ostvarenja. Taj nedostatak moguće je nadoknaditi postavljanjem osnova novog srednjoročnog i dugoročnog programa istraživanja prošlosti Bosne i Hercego-

125 Primjer predstavlja Međunarodni naučni skup *Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena*, 13.-15. decembra 1994, Beograd 1995. Referati i saopćenja: Drljača Dušan, *Kolonizacija stranog živilja u Bosni i Hercegovini krajem XIX veka s posebnim osvrtom na doseljavanje Poljaka*, 13-224; Berić Dušan, *Srpsko građanstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, 317-331; Aleksić-Pejković Ljiljana, *Bosna i Hercegovina u spoljnopoličkim planovima Srbije*, 331-349; Rakočević Novica, *Javno mnjenje u Crnoj Gori u ustavnom periodu od 1905. godine o prilikama u Bosni i Hercegovini*, 349-355; Nikić Dragoljub, *Ograničavajući faktori za političko i drugo delovanje iz Srbije prema Bosni nakon okupacije 1878. godine*, 460-465; Antoniće Zdravko, *Jovan Cvijić o aneksiji Bosne i Hercegovine i srpskom problemu*, 367-377; Pekić Mileško, *Zadarski "Srpski list" o Bosni i Hercegovini 1880. godine*, 377-395; Urić Nenad, *Javno mnjenje u Srbiji o austrougarskoj upravi u Bosni i Hercegovini (1878-1918)*, 395-407; Terzić Slavenko, *Projekat "Austrougarskog Balkana" u Bosni i Hercegovini*, 407-425; Živojinović Dragoljub, *Bosna i Hercegovina u ratnim ciljevima Velike Britanije 1914-1918. godine*, 425-437; Košutić Budimir, *Nemački i austrijski istoričari o Bosni i Hercegovini kao srpskim zemljama pre i posle Berlinskog kongresa*, 425-451.

vine, uz osiguranje materijalne osnove i podizanje mlađeg naučnog kadra koji bi odgovarao tim zahtjevima. Realizacijom takvog projekta dobila bi se cjelovita slika političkog, ekonomskog, socijalnog i kulturnog razvoja Bosne i Hercegovine i postavila solidna osnova za stvaranje veće sinteze. U dosadašnjem istraživanju prošlosti Bosne i Hercegovine za vrijeme austrougarske uprave ostalo je posebno zapostavljeno publiciranje izvora, mada za to postoje solidne osnove. Tek kad se jasno definiše mjesto i uloga historijske nauke u društvu moguće je očekivati da se krene naprijed. Uz to, potrebno je dovesti u sklad i ostale uvjete koji će omogućiti realizaciju zacrtanih ciljeva. Prije svega potrebno je modernizirati arhivsku službu, osigurati normalne uvjete rada u arhivu, prevazići nedostatak stručnih publikacija i osigurati materijalne osnove za istraživanja u inozemstvu. Od budućih zadataka istraživanja može se naznačiti nekoliko tematskih cjelina koje su bile zapostavljene u historijskoj nauci:

- Publiciranje izvora različite provenijencije i tematske zastupljenosti
- Okupacija Bosne i Hercegovine 1878. i njene historijske posljedice
- Migracije stanovništva 1878-1918.
- Agrarni odnosi u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske uprave
- Ustav i Sabor
- Privredni razvoj Bosne i Hercegovine 1878-1914.
- Socijalna slika bosanskohercegovačkog društva 1878-1918.
- Ekonomsko-socijalna kretanja u Bosni i Hercegovini u Prvom svjetskom ratu
- Slika Bosne i Hercegovine u doba austrougarske uprave (1878-1918) u evropskoj putopisnoj literaturi.

Umjesto zaključka

Uvid u historiografsku literaturu o Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske uprave (1878-1918), objavljenu u zemlji i inozemstvu posljednje dvije decenije svjedoči o širokom spektru naučnog interesovanja za njenu prošlost. Mada u tom vremenskom okviru nije napravljena sinteza u kojoj bi ovaj period bio obrađen u cjelini, objavljeno je nekoliko monografija koje su sintetički obuhvatile pojedine aspekte i dale značajne rezultate u prezentiranju prošlosti Bosne i Hercegovine. U istraživanjima je dominirala problematika iz političke historije, pa je ona zastupljena u brojnim publiciranim monografijama, člancima, zbornicima referata i saopćenja sa naučnih skupova, kao i u jubilarnim publikacijama. Privreda i društvo Bosne i Hercegovine u periodu austrougarske uprave bili su također predmet širih razmatranja historijske nauke, pa je u ovoj oblasti nastao niz rasprava, članaka i drugih priloga u kojima je prikazana aus-

trougarska privredna politika i privredni i društveni razvitak Bosne i Hercegovine u periodu od 1878. do 1918. godine. Istraživanje historije radničkog pokreta naišlo je na značajnu pažnju historičara. Pored cjelovitog djela o historiji radničke klase, objavljeno je više rasprava i članaka u kojima su razmatrani radnički socijalistički pokret, radnički štrajkovi i mjere austrougarske uprave na suzbijanju socijalističkih ideja među radništvom. Na nekoliko naučnih skupova prezentirane su brojne važne spoznaje do kojih je došla historijska nauka osvjetljavajući značajne događaje iz prošlosti Bosne i Hercegovine. Ciklus međunarodnih skupova u organizaciji Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, čija je tematika bili kapitalni događaji bosanskohercegovačke prošlosti koji su obilježili epohu austrougarske uprave, po ostvarenim rezultatima bacila je novo svjetlo na zbivanja u Bosni i Hercegovini, dajući znatan naučni doprinos političkoj, socijalnoj i diplomatskoj historiji Bosne i Hercegovine i jugoistočne Evrope. Kulturne prilike u Bosni i Hercegovini u periodu austrougarske uprave (1878-1918) nisu ravnomjerno proučavane. Pored niza istraživačkih radova, ponuđena su i rješenja koja su ranije bila predmet razmatranja historijske nauke, predstavljajući manje-više uspješne kompilacije. Najviše pažnje posvećeno je istraživanju "jezičke politike", književne i kulturne baštine, razvoju školstva, razvoju biblioteka i njihovoj ulozi u kulturnom životu Bosne i Hercegovine. Napisano je i nekoliko priloga iz historijske kartografije BiH. Interes za kartografskim predstavljanjem Bosne i Hercegovine u vezi sa aktualnim zbivanjima nosio je jako obilježje političke situacije. U nekoliko monografija i članaka razmatran je historijat bosanskohercegovačkih gradova u periodu austrougarske uprave.

Agresija na Bosnu i Hercegovinu 1992. imala je krupne posljedice na stanje bosanskohercegovačke historiografije, historiografije jugoistočne Evrope, pa i šire, a kao posljedica toga povećan je interes za prošlost i traženje u njoj odgovora na aktualna zbivanja. U tom razdoblju u Bosni i Hercegovini i njenom susjedstvu historijska nauka pretvorila se u instrument aktualne politike, pa je nestalo mjesta za kritičke analize historijskih izvora i njihovo objektivno vrednovanje i interpretiranje. Većim djelom nude se historijskoj nauci manje ili više uspješne kompilacije već postavljenih rješenja. Tematska zastupljenost pokazuje da je interes usmjeren na teme koje se odnose na vlastitu naciju, granice, političku historiju, regionalnu i lokalnu problematiku, što je dovelo do zatvaranja u uske, nacionalne okvire. Istraživanje ekonomske i socijalne komponente bosanskohercegovačke prošlosti gotovo u cjelosti je zanemareno.

Uvidom u strukturu publiciranih historiografskih radova primjetno je da u obradi pojedinih aspekata bosanskohercegovačke prošlosti dominiraju rasprave, članci i kraći prilozi, neujednačenog kvaliteta i naučnih dometa, kao i nedostatak obimnih studija koje predstavljaju preduvjet za stvaranje historiografskih sinteza. U bosanskohercegovačkoj historijskoj nauci nema timskog rada na dobro osmišljenim projektima, koji je potreban za stvaranje historiografskih sin-

teza, što je nasljeđe prošlosti. Malo je djela pisanih na osnovu nove, neobjavljene arhivske građe, što je ipak preduvjet za reinterpetacije ideološki obilježenih razmatranja i interpretacije tema koje su fragmentarno zastupljene u historijskoj nauci.

Postojeće stanje u bosanskohercegovačkoj historiografiji moguće je prevazići postavljanjem osnova novog srednjoročnog i dugoročnog programa istraživanja prošlosti Bosne i Hercegovine uz osiguranje materijalne osnove i podizanje mlađeg naučnog kadra. Njegovom realizacijom dobila bi se cjelovita slika političkog, ekonomskog, socijalnog i kulturnog razvoja Bosne i Hercegovine i postavila solidna osnova za stvaranje veće sinteze.

S u m m a r y

THE HISTORIOGRAPHY LITERATURE ON BOSNIA-HERZEGOVINA AT THE TIME OF AUSTRO-HUNGARY (1878-1918) PUBLISHED IN THE COUNTRY AND ABROAD IN THE COURSE OF THE PAST TWO DECADES

The insight into the historiography literature on Bosnia-Herzegovina at the time of the Austro-Hungarian administration (1878-1918) published in the country and abroad witness for the wide scope of the scientific interest for the past of Bosnia. A synthesis of that time was not done, in order the period to have been researched as a whole. Some of the monographs were published, which comprised some aspects synthetically and achieved good results in presenting the past of Bosnia-Herzegovina. The problems of the political history dominated.

The economy and society of Bosnia-Herzegovina at the period of Austro-Hungarian administration was widely discussed, so a series of discussions, articles and other contributions appeared, dealing with the Austro-Hungarian economical policy, the economical and social development of Bosnia-Herzegovina at that time, 1878-1918.

The cultural circumstances in Bosnia-Herzegovina were not researched equally. Besides of some researches, the solutions were presented that had been earlier the subject of the historical discussions.

Having an insight into the structure of the published works in historiography, one can notice that in some of the aspects of the Bosnian-Herzegovinian past, discussions, articles, shorter contributions of an uneven quality and scholarly level were dominating. Also, a lack of detailed studies that are a condition to establish a historiography synthesis.

There are not many works written based on the new, unpublished archival collections, what is, nonetheless, a condition to reinterpret the ideologically coloured studies and interpretation of those issues that had been only represented in fragments in the science of history.